

Het meten van discourscoalities met discoursnetwerkanalyse

Naar een formele analyse van het politieke vertoog

Allan Muller

ABSTRACT: Measuring Discourse Coalitions with Discourse Network Analysis. Towards a Formal Analysis of Political Discourse

Since the 'argumentative turn' in policy analysis scholars have increasingly focused on discourse as an explanatory factor for the analysis policy processes. This has resulted in a proliferation of rich and deep qualitative discourse-analytical studies on a vast range of policy controversies. However, these studies have two important shortcomings: firstly, they offer limited possibilities for comparative research, because they lack an objectified and standardized measuring instrument. Secondly, according to some critics, these studies do not live up to scientific standards.

This article presents a method based on a combination of content analysis and social network analysis which can be complementary to qualitative approaches, in order to answer to these shortcomings. It is exemplified by a limited case study on two debates within the policy domain of transport-mobility in Flanders. The article concludes with a discussion of a number of possible applications of the method within the broader discipline of political science.

KEYWORDS: Discourse analysis, social network analysis, discourse coalitions, policy conflict, methodology, public policy

1. Inleiding

Vanaf de jaren 80 en 90 van de vorige eeuw ontstond er een toenemende belangstelling voor de rol van discours in het begrijpen van beleidsprocessen. Deze evolutie is gekend als de *argumentatieve wending* in de beleidsanalyse (Fischer & Forester, 1993). In deze benadering staat de veronderstelling centraal dat de groepen van maatschappelijke actoren die in een beleidsconflict tegenover elkaar staan

er verschillende *rationaliteitsmodi* (Clegg, 1989) op na houden. Onderliggend aan deze rationaliteitsmodi zijn de uiteenlopende interpretatiekaders van de conflicterende groepen. Dit zijn intersubjectieve betekenisstructuren, sets van ideeën, concepten en categorieën die betekenis geven aan de sociale realiteit. Het zijn de centraal sturende ideeën die de visies van de protagonisten bepalen over hoe het met de samenleving is gesteld en in welke richting die moet evolueren.

Groepen van beleidsactoren die dezelfde interpretatiekaders delen zijn in de argumentatieve literatuur gekend als *discourscoalities* (bv. Atkinson, 2000; Bulkeley, 2000; Fischer & Forester, 1993; Hajer, 1989, 1993, 1996, 2002; Langendijk, 2001; Szarka, 2004). In de samenleving voeren verschillende discourscoalities een strijd om discursieve hegemonie. Deze strijd om de institutionalisering van het eigen discours is de essentie van de politiek (Bulkeley, 2000; Laclau & Mouffe, 1985; Sederberg, 1984).

Sinds de argumentatieve wending in de beleidsanalyse heeft er een proliferatie plaatsgevonden van gevalstudies die gebruik maken van een of andere vorm van kwalitatieve discoursanalyse, bijvoorbeeld narratieve analyse, metafooranalyse of frame-analyse (bv. Atkinson, 2000; Bulkeley, 2000; Falk, 2007; Lenschow & Zito, 1998; Linder, 1995; Szarka, 2004; Throgmorton, 1992; Van Hulst, 2005). Deze studies produceren diepe en rijke analyses over uiteenlopende beleidsprocessen en -controverses (Bryman, 2012; Yanow, 2000). De voornoemde methoden kampen evenwel met enkele beperkingen. Ten eerste bieden ze slechts beperkte mogelijkheden tot comparatief onderzoek van discourscoalities. Ze laten immers geen objectieve en gestandaardiseerde meting toe van de *intensiteit* van politiek conflict en van de mate van polarisatie van discourscoalities, noch bieden ze een antwoord op de vraag in welke *mate* de ene discourscoalitie het discursieve veld domineert ten opzichte van een andere. Discursieve dominantie is immers een factor die de uitkomst van beleidsconflicten kan bepalen (Bulkeley, 2000; Leifeld & Haunss, 2012). Ten tweede stellen sommige critici dat deze benaderingen niet aan de kwaliteitscriteria van wetenschappelijk onderzoek beantwoorden (McBeth & Shanahan, 2005; Sabatier, 1999). Zo stelt Paul Sabatier (2000, p. 138) dat de protagonisten van de postpositivistische stromingen binnen de beleidsanalyse “*have demonstrated very little concern with being sufficiently clear to be proven wrong*”.

Dit artikel poogt een antwoord te formuleren op de voornoemde beperkingen door een formele methode voor te stellen voor de analyse van discours en discourscoalities die complementair kan zijn aan interpretatieve methoden. De combinatie van interpretatieve en formele wetenschappelijke methoden vergroot de betrouwbaarheid en de validiteit van de bevindingen bij onderzoek naar intersubjectieve fenomenen (McBeth & Shanahan, 2005). Door deze verschillende methodologische perspectieven te combineren verkrijgt men een beter onderbouwd beeld van de sociale realiteit.

In de volgende paragrafen worden de theoretische onderbouw en de technische aspecten van de methode toegelicht. Vervolgens zal ze worden gedemonstreerd aan de hand van enkele beperkte gevalstudies. Het artikel eindigt met een beschouwing over mogelijke toepassingen en de relevantie van de methode voor de politieke wetenschap.

2. Theorie

2.1 *Discursief institutionalisme*

Theoretische raamwerken zoals het *neo-institutionalisme*¹ (bv. Ostrom, 1990) bieden goede verklaringen voor *continuïteit* van beleid. Verandering van beleid wordt in deze theorieën voornamelijk verklaard als een reactie op exogene schokken. Er is echter ook een groot volume aan politiek-wetenschappelijk werk dat ideeën en discours conceptualiseert als *endogene* factoren voor verandering. Discoursen kunnen in deze context worden begrepen als sociale constructen die bestaan uit “*a specific ensemble of ideas, concepts and categorizations, that are produced, reproduced and transformed in practices and through which meaning is given to physical and social realities*” (Hajer in Bulkeley, 2000, p. 734). Deze praktijken kunnen zowel linguïstisch als niet-linguïstisch van aard zijn.

Schmidt (2010, p. 3) categoriseert dit werk onder de verzamelnaam *discursief institutionalisme*. Studenten van deze discipline onderzoeken de rol van ideeën over *wat is* en *wat moet zijn* op verschillende niveaus van veralgemeenbaarheid, gaande van beleidsideeën (Hall, 1989; Kingdon, 1984), paradigma’s (Hall, 1993) en cognitieve ideeën over nutsmaximalisatie (Schmidt, 2002), tot normatieve ideeën die appelleren aan waarden en geschiktheid (March & Olsen, 1989). Discursief institutionalisme spitst zich ook toe op de wijze waarop ideeën door middel van discours worden gerepresenteerd, onder andere in de vorm van frames, verhaallijnen, mythen of metaforen (bv. Ahrens, 2009; Linder, 1995; Olick & Levy, 1997).

Een institutionele conceptualisering van discours verwijst naar de notie dat het een structureel fenomeen is. Enerzijds betekent dit dat discours de keuze aan mogelijke acties door politieke actoren beperkt: indien bijvoorbeeld een bepaalde beleidsoptie wordt genegeerd in een beleidsdebat, is er een kleine kans dat die optie wordt geïmplementeerd (Leifeld & Haunss, 2012). Anderzijds is *agency* eveneens van belang: de vaardigheden van politieke actoren in het ontwikkelen van en het verwijzen naar de juiste ideeën op het juiste moment zijn cruciaal voor de ontwikkeling van het discours. Er is dus een wisselwerking tussen discours en maatschappelijke handelingen en praktijken: enerzijds beperkt het discours het handelen, maar anderzijds wordt het discours juist door dat handelen geproduceerd.

2.2 *Beleidsconflicten, frames en polarisering*

Zoals reeds aangehaald, omvat de discursieve ruimte verschillende *discours-coalities*. Dit zijn groepen van actoren die hetzelfde sociale construct delen en die het beleidsproces proberen te beïnvloeden door hun werkelijkheidsvisie op te leggen aan anderen (Hajer, 1989, 1993, 2002; Leifeld, 2013). De sociale constructen waarvan sprake is zijn gedeelde interpretaties van en opvattingen over de sociale realiteit. Deze interpretaties en opvattingen structureren zowel individuele als collectieve handelingen. De discursieve constructie van deze interpretatiekaders heet *framing*. Hierbij wordt de complexiteit van de sociale realiteit gecondenseerd tot een betekenisvol geheel door het selectief uitlichten of verhullen van bepaalde aspecten ervan (Benford & Snow, 2000; Goffman, 1974; Rein & Schön, 1996). Framing is een belangrijk onderdeel van het politieke proces. Beleid komt tot stand door de botsing en wisselwerking van verschillende interpretatiekaders, oftewel frames. Frames bevatten definities over wat het probleem is, alsook oplossingen om het probleem te remediëren (Falk, 2007; Linder, 1995).

Het beleidsproces kan men dus begrijpen als een strijd om *betekenis*. Schön en Rein (1994) onderscheiden in deze context twee soorten beleidsconflict: *eenvoudige beleidsproblemen* en *beleidscontroverses*. Deze fenomenen verschillen, omdat de protagonisten van dergelijke conflicten op verschillende wijzen met feiten omgaan naargelang het soort conflict. Eenvoudige beleidsproblemen verwijzen naar disputen die makkelijk opgelost kunnen worden door de juiste feiten te onderzoeken. Zo is het bijvoorbeeld mogelijk dat beleidsmakers het in eerste instantie oneens zijn over hoe men een vogelpestepidemie moet aanpakken, maar eens dat de nodige expertkennis is verworven is het zeer plausibel dat er snel een consensus kan worden gevonden (Korsten, 2008, p. 2). Beleidscontroverses, oftewel weerbarstige, moeilijk op te lossen beleidsconflicten, zijn daarentegen “*immune to resolution by appeal to the facts*” (Schön & Rein, 1994, p. 4). Voorbeelden van beleidscontroverses zijn de maatschappelijke debatten rond abortus, euthanasie, kernenergie, klimaatopwarming of halebirechten. Hier zijn de respectieve partijen het doorgaans oneens over welke feiten of data relevant zijn om een beleidskeuze te verantwoorden, en indien men toch dezelfde feiten in ogenschouw neemt, worden die vaak op verschillende manieren geïnterpreteerd. Onderliggend aan beleidscontroverses is de aanwezigheid van conflicterende interpretatiekaders,² waardoor de protagonisten hun argumenten formuleren vanuit uiteenlopende rationaliteitsmodi. Hoe verder de interpretatiekaders uit elkaar liggen, des te groter het potentieel voor een weerbarstig beleidsconflict.

Conceptueel is dit onderscheid tussen eenvoudige beleidsproblemen en beleidscontroverses duidelijk. In de praktijk kan de grens tussen beide fenomenen echter vaag zijn. Soms maskeren eenvoudige problemen dieperliggende controverses.

Bovendien kunnen eenvoudige beleidsproblemen evolueren tot beleidscontroverses en omgekeerd. Dit impliceert dat een beleidsconflict geen dichotome conditie is, maar dat het fenomeen zich in verschillende gradaties manifesteert. Bijgevolg kan een beleidsconflict begrepen worden als een fenomeen dat op een theoretisch continuüm ligt met als uitersten respectievelijk eenvoudige beleidsproblemen en beleidscontroverses.

De methode die in dit artikel wordt uiteengezet meet op formele wijze bepaalde eigenschappen van het discursieve veld, teneinde een beeld te krijgen van waar een beleidsconflict zich bevindt op het bovenstaande theoretische continuüm. Hiervoor wordt het discursieve veld getoetst aan enkele criteria die verwant zijn met het theoretische werk van Schön en Rein (1994) over beleidscontroverses en met de polariseringstheorie van Esteban en Ray (1994; zie ook bv. Esteban & Schneider, 2008; Oosterwaal & Torenvlied, 2010; Torenvlied & Haarhuis, 2008).

Het eerste criterium waaraan het discursieve veld wordt getoetst is de aanwezigheid van verschillende discurscoalities. Dit wijst immers op de aanwezigheid van verschillende vertogen en dus ook op verschillende interpretatiekaders. De andere twee criteria meten hoe ver discurscoalities uit elkaar liggen op basis van overeenstemming en onenigheid over ideeën. Hoe verder de discurscoalities uit elkaar liggen, des te dichter het beleidsconflict zich op het theoretisch continuüm bevindt bij het extremum van beleidscontroverses. De criteria die dit meten zijn verwant met de polariseringstheorie van Esteban & Ray (1994). Volgens deze theorie is polarisatie een functie van de interactie tussen intragroepidentificatie (criterium 2) en intergroepvervreemding (criterium 3). Een relatief hoge intragroepidentificatie in combinatie met een relatief sterke intergroepvervreemding wijst op relatief sterke polarisatie.

Vertaald naar de besproken methode kan men stellen dat de intragroepidentificatie van discurscoalities een functie is van hun homogeniteit. Men kan immers aannemen dat leden van een discurscoalitie zich sterker met elkaar identificeren als ze veel ideeën delen dan wanneer er slechts enkele ideeën worden gedeeld.

De intergroepvervreemding kan worden gemeten op basis van twee parameters. In de eerste plaats is de hoeveelheid *gedeelde opvattingen* tussen groepen hiervoor indicatief. Hoe minder opvattingen er gedeeld worden, des te heterogener de groepen, en des te groter de afstand tussen de groepen. Ten tweede is de mate van *onenigheid*, oftewel de hoeveelheid tegengestelde opvattingen tussen discurscoalities, indicatief voor intergroepvervreemding. Groepen waartussen er veel onenigheid is, liggen verder uit elkaar dan groepen waarbij dat minder het geval is.

3. Methode

3.1 *Naar een formele methode voor de studie van beleidsframes en discourscoalities met netwerktheorie*

Zoals hierboven gesteld zijn discourscoalities groepen van actoren die met elkaar verbonden zijn op basis van gedeelde ideeën. Het aggregaat van dergelijke actorenkoppels en hun relaties vormt een netwerkstructuur. De discursieve ruimte kan bijgevolg als dusdanig worden geconceptualiseerd.³ Discoursnetwerkanalyse (Fisher, Leifeld & Iwaki, 2013; Leifeld, 2013; Leifeld & Haunss, 2012;) is een formele methode voor de analyse van beleidsdiscours die gebaseerd is op de bovenstaande aanname. Ze laat door middel van een combinatie van kwalitatieve categorische inhoudsanalyse en netwerkanalyse toe om discourscoalities op een gestandaardiseerde wijze te meten.

Netwerkanalyse verschilt van *klassieke* data-analyse. Bij de laatstgenoemde methode zijn data attributioneel: er wordt een reeks variabelen geassocieerd met een reeks entiteiten. Bij netwerkanalyse maakt men gebruik van *relationele data*. Dit zijn variabelen die gerelateerd zijn aan paren van entiteiten, oftewel dyadische variabelen. Deze verstrekken informatie over de aard van de relaties tussen paren. Zo kunnen bijvoorbeeld de hoeveelheid e-mailverkeer tussen twee personen of familie- en vriendschapsbanden opgevat worden als dyadische variabelen. Demografische gegevens over deze personen zijn attributioneel, omdat ze enkel gegevens verschaffen over de individuen zelf.

Wanneer paren van entiteiten zoals individuen en hun netwerkvariabelen overlappen, ontstaat er een patroon, de netwerkstructuur. Deze conceptualisering laat een analyse toe op drie verschillende niveaus: ten eerste kan men de analyse maken op basis van attributionele data, zoals bij de klassieke data-analyse. Ten tweede kan men de structuur analyseren op het niveau van de paren van netwerkknoten. Zo zou men bijvoorbeeld in een organisatie kunnen meten wat het volume aan e-mailverkeer is tussen paren van werknemers. Ten derde kan men de analyse maken op het niveau van het netwerk zelf. Zo kan men bijvoorbeeld nagaan welke de 'kliekjes' van werknemers zijn binnen een organisatie op basis van een inventarisatie van interpersoonlijke contacten (Brandes *et al.*, 2013; Van Aelst & Bruyninckx, 1998).

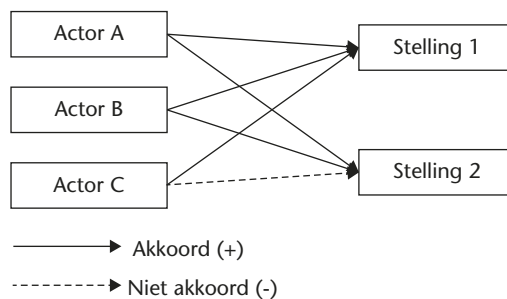
3.2 *De formele reconstructie van discourscoalities met discoursnetwerkanalyse*

De analyse van discours is per definitie kwalitatief. De primaire gegevensbron voor discoursanalyse is (gesproken of geschreven) tekst. De kwalitatieve analyse van tekst gaat vaak, maar niet altijd, gepaard met tekstcodering. Dit is een vorm van

datareductie waarbij gelijkaardige gedachteneenheden eenzelfde label of code krijgen, al dan niet aan de hand van een vooraf bepaald theoretisch en conceptueel raamwerk (zie bv. Neuendorf, 2002; Saldanha, 2013).

De voorgestelde methode vertrekt vanuit hetzelfde methodologische uitgangspunt als de standaard kwalitatieve inhoudsanalyse inzake datareductie, maar de omzetting van kwalitatieve gegevens naar netwerkdata vergt enkele aanpassingen aan het model. Standaard kwalitatieve inhoudsanalyse is attributioneel. Dit wil zeggen dat aan een bepaalde actor codes worden toegekend die een representatie zijn van zijn of haar uitspraken. Een netwerkconceptualisering vergt de uitbreiding van de attributionele component van de analyse met een relationele component. De standaard inhoudsanalyse wordt bijgevolg uitgebreid met een registratie van de relaties tussen actoren *paren* op basis van gedeelde uitspraken of standpunten. Dit is congruent met de sociaal-wetenschappelijke conceptualisering van discours als een intersubjectief fenomeen.

Om dit te bewerkstelligen, wordt de geanalyseerde tekst gecodeerd⁴ aan de hand van een *nxm*-matrix. De *n*-rijen van de matrix representeren de actoren die deelnemen aan het debat. De *m*-kolommen representeren de stellingen die uit de inhoudsanalyse werden afgeleid. Indien uit de inhoudsanalyse blijkt dat een bepaalde stelling van toepassing is op een bepaalde actor, krijgt de desbetreffende cel in de matrix de waarde 1. Indien een tegengesteld concept van toepassing is, als een actor bijvoorbeeld expliciet niet akkoord gaat met een stelling, wordt de waarde -1 ingevoerd. Als een actor geen uitspraken doet over een welbepaalde stelling, resulteert dit in de waarde 0. Deze matrix heet de *verwantschapsmatrix*. Deze matrix representeert in feite een tweevormig netwerk,⁵ waarin twee verschillende soorten netwerkknopen voorkomen, namelijk actoren en stellingen, en waarin de netwerkrelaties zowel positief als negatief kunnen zijn.

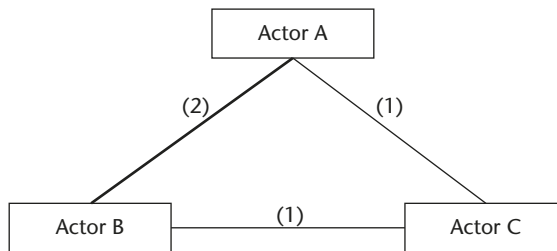
FIGUUR 1. Voorbeeld van een verwantschapsnetwerk met set van actoren A en set van stellingen S.

Figuur 1 toont een voorbeeld van een verwantschapsnetwerk tussen een set van drie actoren en een set van twee stellingen. Actoren A, B en C hebben elk een

positieve relatie met Stelling 1. Dit betekent dat ze het eens zijn met deze stelling. Actoren A en B hebben ook een positieve relatie met Stelling 2, maar Actor C gaat hier niet mee akkoord.

Hierboven werd reeds aangehaald dat de methode is gebaseerd op het uitgangspunt dat gedeelde ideeën en opvattingen relationele fenomenen zijn. Hieruit volgt dat de actorenparen die het expliciet eens zijn met een bepaalde stelling met elkaar verbonden zijn. Hetzelfde geldt voor actorenparen die het expliciet oneens zijn met een bepaalde stelling.⁶ Bij het voorbeeld uit Figuur 1 betekent dit dat actoren A, B en C onderling verbonden zijn, omdat ze akkoord gaan met Stelling 1. Bovendien zijn actoren A en B het eens met Stelling 2.

Het aggregaat van actorenkoppels resulteert in het *actorenovereenkomstennetwerk*. Deze structuur representeert het geheel van relaties tussen de actoren op basis van gedeelde ideeën en opvattingen. Figuur 2 geeft het actorenovereenkomstennetwerk weer voor het verwantschapsnetwerk uit Figuur 1. De waarden van de relaties in dit netwerk zijn altijd positief en kunnen een waarde hebben groter dan één. Deze netwerkstructuur kan worden voorgesteld door een netwerkdiagram of door een $n \times n$ -matrix met zowel in de rijen als in de kolommen de respectieve actoren. In de sociale netwerkanalyse is deze matrix gekend als de *sociomatrix* (Wasserman & Faust, 1994).

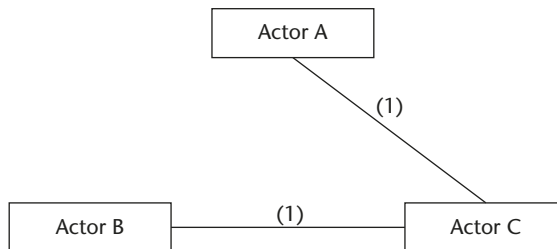
FIGUUR 2. Voorbeeld van een actoren-overeenkomstennetwerk.

Uit de literatuur over de relationele sociologie van betekenis (*cf. supra*) kan men afleiden, dat hoe meer ideeën er gedeeld worden tussen actoren, des te sterker hun relaties zijn. Om dit mee te nemen in de analyse, krijgen de netwerkrelaties in de discoursnetwerken een gewicht w dat een functie is van het aantal gedeelde opvattingen tussen twee actoren. Omdat in het voorbeeld actoren A en B het zowel eens zijn met Stelling 1 als met Stelling 2, heeft de netwerkrelatie tussen het koppel (A,B), in tegenstelling tot de andere koppels, een gewicht $w = 2$.

3.3 *Conflictnetwerk*

Het actorenovereenkomstennetwerk is gebaseerd op overeenstemming tussen actoren. Men kan van een relatie van overeenstemming spreken wanneer men in het verwantschapsnetwerk vaststelt dat twee actoren allebei positief dan wel negatief met een stelling zijn verbonden. Het kan ook voorkomen dat één actor positief is verbonden met een stelling en een andere actor negatief. In dat geval bestaat er een relatie tussen de actoren die kwalitatief verschilt van de relaties in het actorenovereenkomstennetwerk. Tegengestelde opvattingen met betrekking tot een stelling komen immers neer op onenigheid in plaats van overeenstemming. Twee actoren kunnen het eens zijn over een reeks stellingen en het tegelijkertijd oneens zijn over een andere reeks stellingen. Dit resulteert in positieve relaties op basis van overeenstemming en negatieve relaties op basis van onenigheid. Men zou deze relaties kunnen integreren in één actorenovereenkomstennetwerk door de respectieve gewichten van de relaties van onenigheid af te trekken van de gewichten van de relaties van overeenkomsten (Leifeld, 2012). Aan deze werkwijze zijn echter twee nadelen verbonden. Ten eerste gaat er door deze werkwijze veel informatie verloren: indien bijvoorbeeld twee actoren het eens zijn over een groot aantal stellingen en het tegelijk ook oneens zijn over een even groot aantal stellingen, zal men dit niet kunnen detecteren, omdat het hierboven genoemde verschil tussen de gewichten nul zal benaderen. Ten tweede maakt men een theoretische fout als men beide soorten relaties, respectievelijk overeenstemming en onenigheid, op deze wijze aggregereert. Het betreft immers kwalitatief verschillende concepten. In een politiek debat kan er immers overeenstemming zijn over bepaalde aspecten, terwijl er onenigheid is over andere. Om deze reden is het aangewezen de structuur onder te brengen in een multiplex netwerk, een netwerk met verschillende soorten van relaties (Wasserman & Faust, 1994), of in twee verschillende netwerken (Leifeld, 2012; Leifeld & Haunss, 2012). Omwille van de analytische eenvoud werd voor de laatste optie gekozen. De analyse van multiplex netwerken is immers complexer dan de analyse van enkelvoudige netwerken (Wasserman & Faust, 1994).

Er kan bijgevolg een netwerk geconceptualiseerd worden waarbij de relaties tussen de actoren louter een functie zijn van de onenigheid tussen de actoren. Dit is het *conflictnetwerk*. Uit het verwantschapsnetwerk dat in Figuur 1 wordt afgebeeld kan men afleiden dat de Actoren A en B het eens zijn met Stelling 2, terwijl Actor C het oneens is met dezelfde stelling. Hieruit vloeien de conflictueuze relaties AC en BC voort. Het conflictnetwerk wordt geconstitueerd door het aggregaat van de actoren en hun conflictueuze relaties.

FIGUUR 3. Conflictnetwerk.

3.4 *Meting criterium 1: de aanwezigheid van verschillende discourscoalities*

In sommige gevallen kan men in het netwerkdiagram van het actorenovereenkomstennetwerk de discourscoalities visueel onderscheiden. Dit is echter niet altijd het geval. Het is nauwkeuriger om de discourscoalities op basis van de sociomatrix wiskundig te identificeren.

De knopen in het actorenovereenkomstennetwerk zijn de actoren die aan het debat deelnemen. Discourscoalities zijn groepen van actoren die er gezamenlijke ideeën en opvattingen op na houden ten aanzien van beleidskwesties. In netwerktheoretische termen kan men stellen dat de discourscoalities in het actorenovereenkomstennetwerk bestaan uit netwerkknopen die *structureel equivalent* zijn. Twee actoren in een netwerk zijn structureel equivalent als hun relaties met de andere actoren in het netwerk (bij benadering) identiek zijn (Wasserman & Faust, 1994, p. 356).

Om te bepalen welke de structureel equivalente groepen zijn in het actorenovereenkomstennetwerk wordt de sociomatrix onderworpen aan een hiërarchische agglomeratieve clusteranalyse. Dit is een algoritme dat entiteiten uit een verzameling in opeenvolgende stappen groepeerd op basis van hun gelijkenissen. De drempelwaarde voor de bepaling van structurele equivalentie wordt in deze procedure bij elke stap verlaagd, zodat de entiteiten in toenemende mate geclusterd worden. Dit resulteert in een geneste structuur die kan worden weergegeven door middel van een dendrogram of een venndiagram. Vervolgens dient er een beslissing te worden gemaakt betreffende het aangewezen aantal clusters (Everitt, 1993). Zoals gesuggereerd door Wasserman en Faust (1994) is theorie hiervoor de beste leidraad. In dit geval wordt er uitgegaan van de observatie van Baumgartner en collega's (2006) dat de structuur van een beleidsconflict, in parlementaire vergaderingen althans, wordt gekarakteriseerd door een heel beperkt aantal groepen met identieke beleidspreferenties. Hieruit vloeit voort dat men in principe dient te kiezen voor zo weinig mogelijk clusters.

Vervolgens wordt er, aan de hand van een analyse van het verwantschapsnetwerk, vastgesteld welke keuze van clusters het beste overeenkomt met onderscheidbare en inhoudelijk coherente beleidsframes. Deze eerder kwalitatieve bepaling van de clusters komt overeen met de informele methode die door Everitt (1993) wordt gesuggereerd.

Een van de nadelen van hiërarchische clusteranalyse is dat er tijdens het agglomeratieve proces op lage drempelwaarden een aaneenschakeling kan gebeuren van solitaire entiteiten aan bestaande clusters (*chaining*) (Everitt, 1993; Wasserman & Faust, 1994). Deze solitaire entiteiten kunnen worden beschouwd als ruis (Wishart, 1969a in Everitt, 1993) of “*outliers*” (Vadapalli, Satyanarayana & Kamamakar, 2006) en worden uit de dataset gehaald voor de verdere analyse.

3.5 *Meting criterium 2: intragroepidentificatie of groepshomogeniteit*

Polarisatie, en dus ook beleidscontroverse, gaat, zoals gesteld, gepaard met een relatief hoge intragroepidentificatie en intergroepvervreemding (Esteban & Ray, 1994). Intragroepidentificatie heeft te maken met de groepshomogeniteit van een discourscoalitie. Hoe meer ideeën er gedeeld worden tussen de leden van een discourscoalitie, des te hoger de relatieve groepshomogeniteit.

Een indicator voor de sterkte van de groepshomogeniteit van een discourscoalitie in een discoursnetwerk is de gewogen *binnengroepdensiteit* Δ_B . Deze parameter geeft de verhouding van het aantal gewogen verbindingen weer met het aantal theoretisch mogelijke binaire verbindingen in de respectieve clusters. Voor een cluster waarin S_b gelijkstaat aan de som van de gewogen verbindingen en waarin g gelijkstaat aan het totaal aantal knopen binnen de cluster, wordt de *binnengroepdensiteit*

berekend met de formule $\Delta_B = \frac{S_b}{\left[\frac{g(g-1)}{2} \right]}$ (Wasserman & Faust, 1994; Hanneman & Riddle, 2005).

3.6 *Meting criterium 3: intergroepvervreemding*

Hierboven werd gesteld dat de relatieve hoeveelheid gedeelde opvattingen en de mate van onenigheid tussen discourscoalities indicatief zijn voor intergroepvervreemding. Een lage hoeveelheid gedeelde opvattingen en een hoge mate van onenigheid wijzen op een relatief hoge intergroepvervreemding. De relatieve hoeveelheid gedeelde opvattingen tussen twee discourscoalities wordt gemeten door middel van de *tussengroep densiteit* Δ_T . Deze parameter wordt berekend door de som van de gewogen verbindingen S_i tussen de respectieve clusters te delen door het aantal theoretisch mogelijke binaire verbindingen tussen de clusters (Wasser-

man & Faust, 1994). Met A_1 en A_2 als het totale aantal actoren binnen de respectievelijke clusters wordt de tussengroep densiteit bijgevolg berekend met de formule

$$\Delta_T = \frac{S_t}{A_1 A_2}.$$

De densiteit van het *conflict*netwerk is een maat voor de onenigheid tussen de actoren in een debat. De densiteit van het conflictnetwerk wordt berekend door de som van alle gewogen verbindingen in het netwerk te delen door het aantal theoretisch mogelijk verbindingen: met S_c als de som van het totaal aantal gewogen verbindingen in het conflictnetwerk en g als het totaal aantal knopen wordt deze

parameter berekend met de formule
$$\Delta_c = \frac{S_c}{\left[\frac{g(g-1)}{2} \right]}.$$

4. Gevalstudies

In de volgende paragrafen wordt de methode geïllustreerd aan de hand van de analyse van twee debatten in het Vlaamse Parlement binnen het beleidsdomein mobiliteit. Gezien Vlaanderen tot de meest filegevoelige regio's ter wereld hoort, is het niet verrassend dat het beleidsthema mobiliteit hoog op de politieke agenda staat. Een kwantitatieve inhoudsanalyse van de titels van handelingen in het parlementaire jaar 2011-2012 toont aan dat ongeveer 10% van alle vragen en interpellaties in het Vlaamse Parlement handelde over mobiliteitsthema's. Enkel voor het beleidsthema onderwijs werden er meer vragen en interpellaties geteld (15,9%). In tegenstelling tot het onderwijsthema is het mobiliteitsthema relatief recent en is het niet duidelijk op welke wijze de problematiek door de bestaande politieke breuklijnen wordt geabsorbeerd. De analyse van discursieve conflictstructuren opent pistes naar theorievorming over de systematiek van conflicten over dergelijke *nieuwe* beleidsthema's. Dit artikel beperkt zich evenwel tot de uiteenzetting van de methode en de demonstratie ervan aan de hand van twee relatief beperkte gevalstudies.

Beide gevalstudies beginnen met een beschrijvende paragraaf over het beleidsconflict in kwestie. Deze paragrafen zijn een beknopte neerslag van de kwalitatieve (frame)analyse van de relevante parlementaire documenten. Er werden tevens persteksten geraadpleegd ter contextualisering. Zoals uiteengezet in het inleidende hoofdstuk, liggen de merites van de methode in het feit dat ze complementair kan zijn aan meer interpretatieve vormen van kwalitatieve data-analyse. De beschrijvende paragrafen en de beknopte analyses van de substantie van de vertogen zijn het resultaat van een dergelijke interpretatieve lezing. In de volgende paragrafen wordt gedemonstreerd dat discoursnetwerkanalyse een meer fijnmazige meting toelaat van discourscoalities dan een louter kwalitatieve aanpak. Bovendien wordt aangetoond dat de bevindingen van de methode kunnen dienen als een vorm van

triangulatie van eerdere interpretatieve resultaten, hetgeen de validiteit van de bevindingen vergroot.

De parlementaire documenten met betrekking tot de cases werden gecodeerd volgens de hierboven beschreven procedure. De codering van de concepten uit de debatten in een matrixstructuur laat toe de actorenovereenkomstennetwerken en de conflictnetwerken te reconstrueren, waaruit vervolgens respectievelijk de verschillende discourscoalities formeel kunnen worden afgeleid en gemeten. De documenten werden gecodeerd voor diagnostische en prognostische stellingen ten aanzien van het beleidsprobleem. Omdat hier gewerkt wordt met relationele datasets, is het niet mogelijk om intercodeurbetrouwbaarheidstests uit de 'klassieke' inhoudsanalyse uit te voeren (bv. Cohens kappa of Krippendorffs alpha). Er werden verschillende maatregelen genomen om de validiteit en betrouwbaarheid van de codering te verzekeren. Ten eerste werden de documenten onderworpen aan een *multipass coding*: de teksten werden geprint en een eerste maal gecodeerd, daarna werden de codes ingevoerd in de Discourse Network Analyzer software (DNA) en werd de corpus simultaan een tweede keer doorlopen. Ten tweede werd met behulp van de DNA-software nagegaan of de uitspraken van de actoren geen contradicties bevatten. De contradicties die het resultaat waren van fouten in de codering werden verbeterd. Ten derde werden twee van de acht debatmomenten uit de corpus opnieuw gecodeerd door een tweede codeur. Aan de hand van het QAP- correlatiealgoritme in UCINET werd nagegaan in welke mate de sociomatrix van de tweede codeur overeenkomt met die van de eerste codeur. Het Pearson-correlatiecoëfficiënt tussen beide matrices bedraagt 0,75. Dit wijst op een sterke intercodeurbetrouwbaarheid.

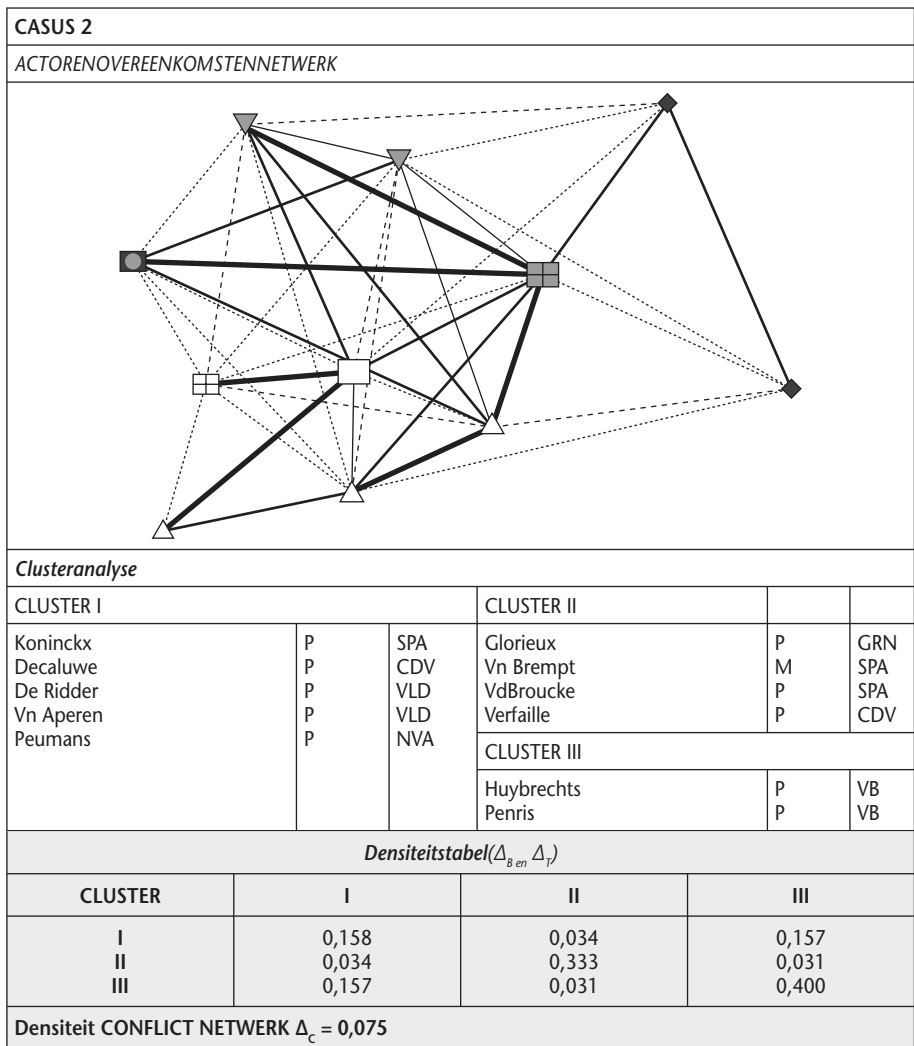
Tabel 1 toont de resultaten van de discoursnetwerkanalyse van de twee cases. De netwerkknopen in de grafieken van de actorenovereenkomstennetwerken in de tabel stellen de actoren voor die aan het debat deelnamen. De vorm van de knopen in de grafieken geeft de (politieke) affiliatie van de actoren weer. De grootte van de knopen is een functie van de *degree*-parameter, die een maat is voor het aantal gedeelde stellingen van een actor. Hoe meer een actor stellingen deelt met andere actoren, des te groter de *degree*-waarde. De dikte van de verbindingen tussen de knopen op de grafiek is een functie van hun gewicht. De verschillende grijstinten van de knopen verwijzen naar lidmaatschap van de respectieve discourscoalities die geïdentificeerd werden door middel van de clusteranalyse van de sociomatrix. De relatieve positie van de knopen en de afstand tussen de knopen hebben geen betekenis. De computerprogramma's UCINET en NETDRAW (Borgatti, Everett & Freeman, 2002), die gebruikt werden voor de netwerkanalyse, visualiseren de netwerkknopen evenwel in een logische configuratie van structureel equivalente clusters. Om de densiteitswaarden vergelijkbaar te maken, werden ze afgeleid van de genormaliseerde gewichten van de verbindingen in actorenovereenkomstennetwerk. Deze werden berekend door de waarden

van de verbindingen tussen actorenkoppels te delen door de gemiddelden van het aantal codes toegewezen aan de respectieve individuen van het actorenpaar (Leifeld, 2012).

TABEL 1. Discoursnetwerkanalyses van de gevallen.

CASUS 1					
ACTORENOVEREENKOMSTENNETWERK					
<i>Clusteranalyse</i>					
CLUSTER 1			CLUSTER 2		
Decaluwe	P	CDV	Daems	P	GRN
De Decker	P	VLD	Glorieux	P	GRN
De Ridder	P	VLD	Stassen	P	GRN
Vn Aperen	P	VLD	Martens	P	SPA
Huybrechts	P	VB	Vn Brempt	M	SPA
Penris	P	VB	De Vlieger	I	VTO
Degraef	s	FBT	Nuyts	I	SVV
Verkinderen	s	TVL			
<i>Densiteitstabel ($\Delta_{B,em} \Delta_T$)</i>					
CLUSTER	I		II		
I	0,311		0,030		
II	0,030		0,238		
Densiteit CONFLICT NETWERK $\Delta_c = 0,118$					

HET METEN VAN DISCOURSCOALITIES MET DISCOURSNETWERKANALYSE

Politieke partijen: 1) GROEN! 2) SPA 3) Spirit 4) cd&v 5) (Open)VLD 6) N-VA 7) Lijst Dedecker 8) Vlaams Blok/Belang – **Actoren:** M: minister P: parlementslid s: sectorvertegenwoordiger I: vertegenwoordiger onderzoeksinstituut.

4.1 Casus 1

4.1.1 Beschrijving

Casus 1 is het debat rond een voorstel uit 2005 van de toenmalige Vlaamse minister van Mobiliteit Kathleen Van Brempt (SP.A) om de snelheidslimiet voor zware vrachtwagens op de autosnelwegen terug te brengen van 90 km/u naar 80 km/u

omwille van ecologische argumenten in verband met de Kyoto-doelstellingen en omwille van argumenten gerelateerd aan verkeersveiligheid. Het voorstel kwam op drie momenten op de parlementaire agenda: op 22 juni 2005 werd de kwestie besproken in de plenaire vergadering van het Vlaamse Parlement. Op 6 december 2005 vond er een hoorzitting plaats in de Commissie voor Openbare Werken, Mobiliteit en Energie met vertegenwoordigers van onderzoeksinstituten en van de transportsector. Op 13 december werd in de Commissie gedebatteerd en gestemd over een resolutie van de fractieleden van Groen! over de noodzakelijkheid van de maatregel. De resolutie werd uiteindelijk met een ruime meerderheid verworpen. De analyse van deze casus werd gemaakt op basis van de transcripties van de bovenstaande zittingen.

Het voorstel verdeelde het parlement en de meerderheid in twee kampen. Het debat werd gekarakteriseerd door de botsing van twee beleidsframes, waarvan één gebaseerd was op ecologische aannames en de andere op economische aannames. De partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum, Groen! en SP.A, verdedigden de maatregel op basis van de verwachte positieve effecten op uitstootreductie en verkeersveiligheid. Zij argumenteerden dat er door het verminderde toerental ten gevolge van de lagere snelheid minder fijn stof in de lucht terecht zou komen en dat de maatregel Vlaanderen bijgevolg zou helpen bij het behalen van de Kyoto-doelstellingen. Daarbovenop argumenteerden de parlementsleden binnen deze groep dat er minder ongelukken zouden gebeuren met vrachtwagens door de kortere remweg ten gevolge van de lagere snelheid.

De overige partijen en de vertegenwoordigers van de transportsector verwierpen de maatregel, in hoofdzaak om economische argumenten, maar ook omdat ze de positieve effecten van de maatregel ten aanzien van het milieu en de verkeersveiligheid betwistten. De leden van deze groep argumenteerden dat een snelheidsvermindering voor vrachtwagens negatieve economische gevolgen zou hebben voor de transportsector en voor het imago van Vlaanderen als transitzone in Europa. De positieve effecten met betrekking tot de uitstoot werden betwist met het argument dat zware vrachtwagens bij 80 km/u in een lagere versnelling moeten rijden, wat resulteert in een hoger toerental en dus ook meer uitstoot. De positieve effecten op het gebied van verkeersveiligheid werden betwist met de argumentatie dat trager vrachtvervoer resulteert in een grotere spreiding van de snelheid van respectievelijk vrachtwagens en personenwagens, wat tot meer ongelukken zou leiden (De Standaard, 2005; Peeters, 2005; Van Der Kelen, 2005; Vlaams Parlement, 2004, 2005a, 2005b).

Na het initiële debat werden er studies besteld bij respectievelijk het Vlaams Instituut voor Technologisch Onderzoek (VITO) en het Steunpunt Verkeersveiligheid (SVV), om de effecten van de maatregel op uitstoot en de verkeersveiligheid te onderzoeken. Op 5 december 2005 vond er een hoorzitting plaats in de Commissie Mobiliteit waarin de woordvoerders van deze onderzoeksinstituten werden

gehoord, samen met de woordvoerders van respectievelijk de Vlaamse en federale beroepsorganisaties van transporteurs. De onderzoeken brachten een genuanceerde bevestiging voort van de gunstige effecten van de maatregel voor het milieu en voor de verkeersveiligheid. De bevindingen van de onderzoekers werden echter door de leden van het kamp van de tegenstanders afgewezen. Een minderheid van de leden van de groep van de tegenstanders trok de objectiviteit van de onderzoeken in twijfel en opperde dat ze “op maat van de minister” werden geschreven. De meeste actoren uit de groep van de tegenstanders wezen de resultaten echter af door de vraagstellingen van de onderzoeken te bekritisieren. Er werd immers geen onderzoek verricht naar de economische consequenties van de maatregel.

De controverse creëerde spanning binnen de meerderheid. Een crisis werd evenwel afgewend door de toenmalige federale premier Guy Verhofstadt (VLD), die het thema naar zich toe trok en beloofde een brede impactstudie te bestellen over het voorstel. Het voorstel overleefde een stemming in de Commissie Mobiliteit niet en bleef sindsdien weg van de Vlaamse en federale parlementaire agenda.

4.1.2 *Discoursnetwerkanalyse*

In deze sectie wordt voor de bovenstaande casus de meting van het beleidsconflict besproken. Bij de beschrijving van de resultaten wordt verwezen naar de waarden van de parameters relatief aan die van de andere casus. Het eerste criterium voor de meting is de aanwezigheid van verschillende discourscoalities en vertogen. Op de grafiek van het actorenovereenkomstennetwerk van Casus 1 (Tabel 1) herkent men duidelijk twee clusters. De hiërarchische clusteranalyse van de sociomatrix bevestigt de samenstelling van de clusters: de coalitie van de tegenstanders van het voorstel, voorgesteld door de grijze knopen op de grafiek, bestaat uit leden van de partijen CD&V, VLD en Vlaams Belang en uit de vertegenwoordigers van de transportfederaties. De cluster van voorstanders van de maatregel zijn leden van Groen! en SP.A, en de vertegenwoordigers van de onderzoeksinstituten VITO en SVV.

Het tweede criterium voor de meting van discourscoalities is de intragroepidentificatie, die een functie is van de groepshomogeniteit (*cf. supra*). De data in de densiteitstabel van Casus 1 bevestigen wat men reeds visueel kon afleiden uit de netwerkgrafiek van het actorenovereenkomstennetwerk: er zijn twee onderscheidbare clusters, waarvan de ene homogener lijkt te zijn dan de andere. Cluster I, de cluster van de tegenstanders van het voorstel, vertoont met een *binnengroepdensiteit* $\Delta_B = 0,31$ een grotere groepshomogeniteit dan Cluster II, de discourscoalitie van de voorstanders ($\Delta_B = 0,24$). Dit wil zeggen dat de samenhang op basis van gedeelde opvattingen van de coalitie van de tegenstanders groter is dan de samenhang van de coalitie van de voorstanders. Deze observatie lijkt de stelling van Leifeld en Haunss (2012) te bevestigen, dat discourscoalities met een relatief complex

argumentatief apparaat, waarvan de hoeveelheid gedeelde ideeën onder de leden relatief hoog is, een grotere kans hebben om een beleidsconflict te winnen.

Het derde criterium voor de meting is de intergroepvervreemding. Deze kan gemeten worden aan de hand van de hoeveelheid gedeelde opvattingen en de mate van onenigheid tussen discourscoalities. De beperkte hoeveelheid gedeelde opvattingen tussen beide discourscoalities wordt gereflecteerd door de lage tussengroepdensiteit $\Delta_T = 0,03$. De verhoudingsfactoren van de tussengroepdensiteit met de binnengroepdensiteiten van Cluster I en Cluster II zijn respectievelijk 10,4 en 7,9. Dit wijst op relatief weinig gedeelde ideeën tussen beide discourscoalities. Op zijn beurt is dit een indicator voor de aanwezigheid van conflicterende beleidsparadigma's, hetgeen een kenmerk is van beleidscontroverse (Schön & Rein, 1994). De mate van onenigheid wordt aangegeven door de densiteit van het conflictnetwerk. De relatief hoge waarde van deze parameter ($\Delta_C = 0,12$) suggereert dat het discursieve veld met betrekking tot dit debat gekenmerkt wordt door een relatief hoge mate van onenigheid.

4.2 Casus 2

4.2.1 Beschrijving

Casus 2 is het debat in het Vlaamse Parlement over het inhaalverbod voor vrachtwagens gedurende de zittingsperiode 2004-2009. Om de verkeersveiligheid te verbeteren, besloot de federale regering in juni 2006 een algemeen inhaalverbod in te voeren voor zware vrachtwagens op wegen en snelwegen met 2x2 rijstroken. Het besluit liet evenwel de wegbeheerders, de gewesten of de gemeenten, toe om uitzonderingen toe te laten op het algemeen verbod. In deze context van de gewestelijke bevoegdheid voor aanvullende regelgeving vonden er verschillende debatten plaats in het Vlaamse Parlement tussen juni 2006 en maart 2009. Het debat over de toepassing van de maatregel op het Vlaamse niveau zorgde voor onenigheid binnen de Vlaamse regering. De toenmalige minister van Openbare Werken Kris Peeters (CD&V) liet na aankondiging van de federale maatregel weten, dat hij het inhaalverbod niet op alle 2x2 wegen wilde laten toepassen. De toenmalige Vlaamse minister van Mobiliteit Kathleen Van Brempt verklaarde daarop, dat Peeters hier niet voor bevoegd was en dat ze het federale standpunt als vertrekpunt zou nemen (De Standaard, 2006).

De problematiek van het inhaalverbod kwam gedurende de zittingsperiode in kwestie viermaal op de agenda van de Commissie voor Openbare Werken, Mobiliteit en Energie. Op 27 juni 2006 kwam de kwestie voor het eerst ter sprake in de vorm van een reeks van interpellaties van de minister van Mobiliteit, Kathleen Van Brempt. Op 15 januari 2008, 21 oktober 2008 en 3 maart 2009 werd het debat voort-

gezet door een reeks van parlementaire vragen aan respectievelijk de minister van Openbare Werken Hilde Crevits en minister Van Brempt. De analyse werd gemaakt op basis van de transcripties van deze zittingen.

Net als bij de vorige casus werd dit debat gekenmerkt door de aanwezigheid van respectievelijk een ecologisch en een economisch beleidsframe. Een groep bestaande uit leden van SP.A, Groen! en CD&V verdedigde haar voorkeur voor een *algemeen* inhaalverbod op basis van de gunstige effecten van een dergelijke maatregel op het gebied van verkeersveiligheid en de reductie van uitstoot. De andere groep, die bestond uit leden van SP.A, CD&V, (Open) VLD, N-VA en Vlaams Belang, kantte zich tegen het algemeen inhaalverbod met de argumentatie dat de maatregel ongunstige economische gevolgen zou hebben voor de transportsector.

De federale maatregel inzake het algemeen inhaalverbod werd van kracht op 1 januari 2008. Na de daarop volgende federale verkiezingen, en minder dan twee jaar na het in voege treden van de maatregel, nam de nieuwe staatssecretaris van Mobiliteit Etienne Schoupe het initiatief tot wijziging van de regelgeving. De maatregel zou verwarrend zijn geweest voor buitenlandse chauffeurs, aangezien de regelgeving in de omliggende landen verschillend was. Dit resulteerde uiteindelijk in het opheffen van het algemeen inhaalverbod voor vrachtwagens op de autosnelwegen (Vlaams Parlement, 2006a, 2006b, 2006c, 2008a, 2008b).

4.2.2 *Discoursnetwerkanalyse*

De aanwezigheid van verschillende discourscoalities, het eerste criterium voor de meting van beleidsconflict, is moeilijker visueel te onderscheiden dan bij de vorige casus (zie Tabel 1). De hiërarchische clusteranalyse van de sociomatrix suggereert evenwel dat dit debat gekenmerkt wordt door de aanwezigheid van *drie* discourscoalities. Uitgezonderd de derde cluster is de samenstelling van de clusters, wat de partijaffiliatie betreft, minder homogeen dan bij de vorige casus. De leden van Cluster I, bestaande uit leden van SP.A, CD&V en N-VA, kantten zich tegen een *algemeen* inhaalverbod, maar waren wel voorstander van een *gedifferentieerd* inhaalverbod voor vrachtwagens. Een algemeen inhaalverbod was volgens deze groep schadelijk voor de transportsector. Er was evenwel geen consensus binnen deze groep over hoe het gedifferentieerd inhaalverbod zou worden gerealiseerd.

Cluster II representeert de discourscoalitie van de voorstanders van een algemeen inhaalverbod. Hij is samengesteld uit leden van Groen!, SP.A en CD&V. De leden van deze groep verdedigden de maatregel op basis van de gunstige effecten ervan op het gebied van verkeersveiligheid en de reductie van uitstoot.

Cluster III bevat uitsluitend leden van Vlaams Belang. Zij hanteerden ook een economisch beleidsframe. De diagnose van deze groep over de economische ge-

volgen van de maatregel is grotendeels identiek als die van de leden van Cluster I. De leden van deze discourscoalitie verschilden evenwel van die van Cluster I wat de prognostische opvattingen betreft. Deze groep kantte zich tegen een inhaalverbod *tout court*. De beleidsframes van deze clusters overlappen dus deels.

De binnengroepdensiteit van Cluster I, die het criterium van intragroepidentificatie meet, bedraagt $\Delta_B = 0,16$. Clusters II en III hebben respectievelijk de waarden $\Delta_B = 0,33$ en $\Delta_B = 0,4$. De groepshomogeniteit is dus het laagst bij de discourscoalitie van de voorstanders van een gedifferentieerd inhaalverbod. Bij de discourscoalitie van de tegenstanders van een inhaalverbod *tout court* werd de hoogste groepshomogeniteit gemeten. Dat laatste mag niet verbazen, aangezien de leden van deze groep leden van één en dezelfde partij zijn, namelijk het Vlaams Belang.

De hoeveelheid gedeelde opvattingen tussen discourscoalities, indicatief voor de intergroepvervreemding, varieert sterk naargelang welke discourscoalities in oenschouw worden genomen. De tussengroepdensiteit tussen de discourscoalities van de voorstanders van een algemeen inhaalverbod en de twee andere discourscoalities is relatief laag en bedraagt $\Delta_T = 0,03$. De relatief geringe hoeveelheid gedeelde ideeën is het gevolg van het feit dat de groep van de voorstanders van een algemeen verbod een ander beleidsframe hanteert dan de andere groepen. Het verbaast dan ook niet dat de tussengroepdensiteit tussen de groep van de voorstanders van een gedifferentieerd verbod en de groep van de tegenstanders van een inhaalverbod *tout court* veel hoger is met een waarde $\Delta_T = 0,16$. Deze hoge waarde bevestigt het gegeven dat deze groepen hun argumentatie vanuit hetzelfde denkkader opbouwen en dezelfde diagnose delen over het beleidsprobleem. De mate van onenigheid in dit debat, die gemeten wordt met de densiteit van het conflictnetwerk, bedraagt $\Delta_C = 0,08$. Deze waarde is lager dan bij Casus 1.

4.3 Discussie

Het eerste criterium voor de meting van beleidsconflict volgens de voorgestelde methode verwijst naar de aanwezigheid van verschillende discourscoalities. Dit werd nagegaan door een hiërarchische clusteranalyse uit te voeren op de sociomatrices van de respectieve gevallen. Hiermee leidt men mathematisch af welke de politieke lijnen zijn waarlangs een beleidsconflict het parlement verdeelt. Zo wordt het debat met betrekking tot het voorstel voor de verlaging van de maximumsnelheid voor vrachtwagens (Casus 1) gekenmerkt door een links-rechtsverdeling: de partijen aan de linkerzijde van het politieke spectrum zijn voorstanders van de maatregel, terwijl alle andere partijen zich tegen de maatregel uitspraken. Bij het debat over het inhaalverbod voor vrachtwagens werden er drie discourscoalities geïdentificeerd die het parlement over twee conflictlijnen verdeelden. Coalities I en

II zijn hier minder homogeen van samenstelling dan bij Casus 1. Indien men een links-rechtsscore zou toewijzen aan beide coalities op basis van de partijaffiliatie van de actoren die er deel van uitmaken, dan zou de coalitie die voorstander van een gedifferentieerd inhaalverbod is 'rechtser' zijn dan de coalitie die voor een algemeen verbod is. Beide coalities hebben echter zowel leden van SP.A als leden van CD&V onder hun rangen. Dit betekent dat de partijideologische conflictlijn tussen beide coalities minder afgelijnd is. De derde discourscoalitie bestaat uitsluitend uit leden van Vlaams Belang.

De waarden van de groepshomogeniteit bij Casus 2, indicatief voor de intragroepidentificatie, variëren sterker dan bij Casus 1. Dit reflecteert de heterogene samenstelling van twee van de drie discourscoalities bij Casus 2. De leden van de discourscoalitie met de laagste intragroepidentificatie waren het eens over de noodzaak van een gedifferentieerd inhaalverbod, maar hadden uiteenlopende ideeën over de realisatie hiervan. Dit resulteert in de lage binnengroepdensiteit van $\Delta_B = 0,16$. Het mag niet verbazen dat de hoogste intragroepidentificatie wordt gemeten bij de discourscoalitie die homogeen is samengesteld uit leden van het Vlaams Belang. De waarden van de binnengroepdensiteiten bevestigen de bevindingen uit de interpretatieve lezing van de data over de heterogeniteit in samenstelling en ideeën van de verschillende discourscoalities.

De gemiddelde groepshomogeniteiten verschillen weinig bij beide gevallen, maar bij Casus 2 is er meer variatie: de discourscoalitie voor een gedifferentieerd inhaalverbod heeft een relatief lage groepshomogeniteit, terwijl deze waarde bij de discourscoalitie tegen een inhaalverbod *tout court* relatief hoog is. Wanneer men echter de respectieve denkkaders in ogenschouw neemt, wordt het duidelijk dat deze coherenter zijn bij Casus 1. Bij Casus 2 leidt de clusteranalyse van de sociomatrix immers tot twee discourscoalities die de belangen van de transportindustrie vooropstellen en die handelen vanuit een economisch denkkader. Deze discourscoalities verschillen wat de prognostische dimensie van hun beleidsframes betreft, maar niet op het vlak van de ontologische en causale aannames die aan de basis van hun argumentatie liggen. Bovendien is er geen consensus in de discourscoalitie van de voorstanders van een gedifferentieerde aanpak over hoe de maatregel moet geïmplementeerd worden. De groepshomogeniteit van de discourscoalities bij Casus 1 is bijgevolg globaal genomen hoger.

De hoeveelheid gedeelde ideeën en de mate van onenigheid zijn indicatief voor de intergroepvervreemding. Bij beide gevallen wordt er slechts een geringe hoeveelheid ideeën gedeeld tussen de discourscoalities die vanuit verschillende beleidsframes handelen (in beide gevallen $\Delta_T = 0,03$). Deze lage overlap van ideeën bevestigt de eerdere bevindingen uit de interpretatieve lezingen over de aanwezigheid van verschillende interpretatiekaders. Tussen Clusters I en III van Casus 2 is er een veel grotere hoeveelheid gedeelde ideeën ($\Delta_T = 0,16$). Dit komt overeen met de observatie dat beide discourscoalities in hoofdzaak vanuit hetzelfde interpretatiekader handelen. Ten slotte

werd geobserveerd dat de mate van onenigheid tussen de discourscoalities, de tweede indicator voor inter-groep vervreemding, sterker is bij Casus 1 dan bij Casus 2.

Samenvattend komt men bij de vergelijking van beide gevallen tot de volgende conclusies. Een interpretatieve lezing van de debatten suggereert dat de beleidsframes bij Casus 2 meer gefragmenteerd zijn dan bij Casus 1. Dit wordt bevestigd door de interpretatie van de groepshomogeniteiten van Clusters I en III bij Casus 2. Hierboven werd beredeneerd dat ten gevolge hiervan de globale homogeniteit van de clusters hoger is bij Casus 1. Bovendien wordt er door middel van de meting van de mate van onenigheid een hogere mate van intragroepvervreemding vastgesteld bij Casus 1. Men kan hier bijgevolg uit concluderen dat het niveau van beleidscontroversie hoger is bij Casus 1 dan bij Casus 2.

5. Slotbeschouwing

Discoursnetwerkanalyse standaardiseert en formaliseert de conflictstructuren van het politieke debat. Ze stelt de onderzoeker in staat om discourscoalities, die groepen zijn waarvan de leden een gezamenlijke sociale construct ten aanzien van een beleidsthema delen, te meten. Hiervoor werden verschillende parameters geïntroduceerd die de karakteristieken van discourscoalities beschrijven. De interpretatie van deze parameters staat niet los van een kwalitatieve of interpretatieve analyse van het politieke debat. De methode is daarom ook complementair aan dit soort analyses. Met de beperkte gevalstudies werd tevens aangetoond dat de methode toelaat om vanuit een comparatief perspectief de relatieve intensiteit van verschillende beleidsconflicten te bepalen.

De bovenstaande gevallen werden synchronisch geanalyseerd: omdat de debatten plaatsvonden in een beperkte tijdspanne, werd er geen rekening gehouden met de tijdscomponent. De methode leent zich evenwel ook voor een diachronische of longitudinale analyse. Beleidscontroverses, oftewel *intractable policy conflicts* (Schon & Rein, 1994), zoals het abortusdebat (bv. Celis, 2001; Muller, te verschijnen 2014) of het euthanasiedebat (bv. Broughton & Palmieri, 1999), hebben immers de eigenschap om over een langere tijdspanne plaats te vinden. De focus bij de analyse van dergelijke debatten ligt dan ook bij de evolutie van het beleidsconflict doorheen de tijd. De meetbaarheid van beleidscontroversie, die door de methode mogelijk wordt gemaakt, opent bijgevolg de deur naar *time series analyse* van beleidsdebatten. De introductie van de tijdscomponent laat toe om op formele wijze de *dynamiek* van beleidsconflicten in kaart brengen.

De methode vergemakkelijkt tevens de (formele) comparatieve analyse van de structuren van beleidsconflicten. Ze stelt de onderzoeker in staat om conflictstructuren te typeren aan de hand van formele eigenschappen. Dit kan leiden tot

theorievorming over de link tussen de politieke en/of maatschappelijke conflict-structuren met betrekking tot beleidsthema's enerzijds en de aard en context van beleidsthema's anderzijds. Er is immers weinig geweten over de systematiek van 'nieuwe' beleidsproblemen en -conflicten. Het politieke debat rond thema's als mobiliteit, vergrijzing, het internet, terrorisme of klimaatverandering wordt immers niet gestructureerd volgens de oude of 'nieuwe' breuklijnen. De analyse van politiek conflict met discoursnetwerkanalyse maakt het mogelijk om dit gat in de politiek-wetenschappelijke kennis te onderzoeken.

De analyse van Casus 2 toont aan dat de methode gegevens aanreikt over het potentieel van een debat om tot een controverse uit te groeien. Dit debat wordt gekenmerkt door een lagere positie op het theoretisch continuüm tussen eenvoudige beleidsproblemen en beleidscontroverses in vergelijking met Casus 1. Uit de analyse van Casus 2 blijkt echter ook dat de leden van enerzijds Discourscoalitie II en anderzijds Discourscoalities I en III verschillende beleidsparadigma's delen, respectievelijk een 'ecologisch' frame en een 'economisch' frame. De literatuur suggereert dat de aanwezigheid van verschillende paradigma's in een beleidsdebat een noodzakelijke (maar geen toereikende) voorwaarde is voor beleidscontroverse. Het conflict heeft met andere woorden wel het potentieel om uit te groeien tot een beleidscontroverse. De voorspellende waarde hiervan is relevant voor praktijkgericht onderzoek naar de resolutie van 'weerbarstige beleidscontroverses' (Rein & Schön, 1996; Schön & Rein, 1994).

Bij de tweede case werd geobserveerd dat de partijen SP.A en CD&V verdeeld waren over de problematiek. De bovenstaande analyse beperkte zich tot het meten van discourscoalities. De methode is evenwel ook bruikbaar om op basis van het discours de interne congruentie van politieke partijen te meten en de afstand tussen partijen.

De methode biedt nog andere mogelijkheden die buiten het bereik vielen van de methodologische uiteenzetting in dit artikel. De analyse van discourscoalities, zoals uiteengezet, is gebaseerd op de conceptualisering van een discursieve ruimte als een netwerk van actoren die met elkaar verbonden zijn op basis van gemeenschappelijke aannames. Deze structuur is het actorenovereenkomstennetwerk. Discursieve ruimte kan echter ook geconceptualiseerd worden als een netwerk van ideeën of concepten. Relaties in dit netwerk komen tot stand wanneer een conceptenkoppel aan eenzelfde actor (of groep/organisatie) kan worden toegeschreven. Met de bovenstaande methode is het ook mogelijk dit conceptenovereenkomstennetwerk samen te stellen. Dit maakt een formeel-inductieve discoursanalyse mogelijk die niet enkel de discourscoalities maar ook de *discoursen zelf* meet. Hiermee kan men de evoluties, transformaties, vermenging en splitsing van discoursen in kaart brengen en aan een gestandaardiseerde analyse onderwerpen. Het schept de mogelijkheid om processen van *framing* en *counterframing* in kaart te brengen en om de aard en de intensiteit van de "clash of ideas" binnen een beleidsdebat te *meten*.

De netwerkconceptualisering van het politieke discours is relatief nieuw in de politicologie. De opsomming van mogelijke toepassingen illustreert de meerwaarde van de methode voor de discipline. De lijst van toepassingen hierboven is evenwel niet uitputtend en niet gebonden aan één enkele discipline: de methode is toepasbaar voor de analyse van alle denkbare debatten met een politiek karakter.

Noten

1. Volgens Schmidt (2010) zijn de voornaamste *new institutionalisms*: a) het *rational choice* institutionalisme (bv. Ostrom, 1990), waarbij het gedrag van rationele actoren als verklaringsgrond dient; b) het historisch institutionalisme (bv. Pierson, 2000), waarmee het gedrag van actoren wordt verklaard door zich toe te spitsen op historische structuren en praktijken; c) het sociologisch institutionalisme (bv. March & Olsen, 1989), waarbij normen en culturen van sociale actoren als verklaringsgrond dienen.
2. Een interpretatiekader of *frame* is een waardensysteem, in die zin dat het idealen bevat van wat wenselijk of nastrevenswaardig is. Onderliggend hieraan zijn ontologische aannames over de sociale realiteit (Benford & Snow, 2000; Linder, 1995). Deze aannames zijn het resultaat van eerdere socialisatie (Berger & Luckmann, 1966). Deze vooronderstellingen bepalen hoe in de menselijke ervaring de complexiteit van de sociale realiteit wordt getransformeerd tot een betekenisvol geheel. Interpretatiekaders bepalen hierdoor welke betekenis er wordt gegeven aan sociale feiten (Goffman, 1974).
3. De basisaanname van de voorgestelde methode is afgeleid uit theoretisch werk over de relationele sociologie van betekenis (Kirchner & Mohr, 2010; Mische, 2011; White, Thieman, & Bucholz, 2007). Deze literatuur is gebaseerd op een netwerkconceptualisering van het sociale leven.
4. Het coderen gebeurt grotendeels inductief, zij het wel dat metacategorieën die werden afgeleid uit de literatuur over beleidsframing worden gebruikt. Er wordt in het bijzonder gecodeerd voor *diagnostische* of *prognostische* stellingen in verband met het beleidsprobleem (Benford & Snow, 2000; Linder, 1995; Verloo, 2005).
5. Een tweevormig netwerk is een netwerk dat twee verschillende sets van knopen bevat, in dit geval een set van actoren en een set van codes (Wasserman & Faust, 1994).
6. Het maakt niet uit of een relatie in het actorenovereenkomstennetwerk afkomstig is van een actorenkoppel waarvan de leden het gezamenlijk eens dan wel oneens zijn met een stelling. De gewichten van de relaties tussen de actorenkoppels zijn louter een functie van de mate van overeenstemming tussen de twee actoren.

Bibliografie

- Ahrens, K. (2009). *Politics, Gender, and Conceptual Metaphors*. Houndmills: Palgrave.
- Atkinson, R. (2000). Narratives of Policy: The Construction of Urban Problems and Urban Policy in the Official Discourse of British Government 1968-1998. *Critical Social Policy*, 20, 211-232.
- Baumgartner, F., Berry, J.M., Hojnacki, M., Kimball, D.C. & Leech, B.L. (2006). The Structure of Policy Conflict (p. 47). Gepresenteerd bij Midwest Political Science Association, Chicago, IL, 20-23 april 2006.
- Benford, R.D. & Snow, D.A. (2000). Framing Processes and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 26, 611-639.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1966). *Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Anchor Books.
- Borgatti, S.P., Everett, M.G. & Freeman, L.C. (2002). *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard, MA: Analytic Technologies.
- Brandes, U., Robbins, G., McCranie, A. & Wasserman, S. (2013). What is Network Science? *Network Science*, 1 (1), 1-15.
- Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford: University Press.
- Bulkeley, H. (2000). Discourse Coalitions and the Australian Climate Change Policy Network. *Environment and Planning C: Government and Policy*? 18(6), 727-748.
- Clegg, S.S. (1989). *Frameworks of Power*. London: Sage.
- De Standaard (2005). Minister Van Brempt wil tragere vrachtwagens. *De Standaard Online*. http://www.standaard.be/artikel/detail.aspx?artikelid = DMF19062005_005. Geraadpleegd op 19 april 2013.
- De Standaard (2006). Onenigheid over inhaalverbod vrachtwagens. *De Standaard Online*. http://www.standaard.be/cnt/dmf22062006_057. Geraadpleegd 10 oktober 2013.
- Esteban, J. & Ray, D. (1994). On the Measurement of Polarization. *Econometrica*, 62 (4), 379-415.
- Esteban, J. & Schneider, G. (2008). Polarization and Conflict: Theoretical and Empirical Issues. *Journal of Peace Research*, 2008 (45), 2.
- Everitt, B.S. (1993). *Cluster Analysis*. London: Arnold.
- Falk, D. (2007). Policy Framing in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 14 (4), 654-666.
- Fischer, F. & Forester, J. (Eds.) (1993). *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*. Durham, NC: Duke University Press.
- Fisher, D.R., Leifeld, P. & Iwaki, Y. (2013). Mapping the Ideological Networks of American Climate Politics. *Climatic Change*, 116 (3), 523-545.
- Goffman, E. (1974). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.

- Hajer, M. (1989). Discours-coalities in politiek en beleid: De interpretatie van bestuurlijke heroriënteringen in de Amsterdamse gemeentepolitiek. *Beleidswetenschap*, 3(3), 242-263.
- Hajer, M. (1993). Discourse Coalitions and the Institutionalization of Practice: The Case of Acid Rain in Britain. In F. Fischer & J. Forester (Eds.), *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning* (pp. 43-76). Durham, NC: Duke University Press.
- Hajer, M. (1996). Ecological Modernization as Cultural Politics. In S. Lash, B. Szerszynski & B. Wynne (Eds.), *Risk, Environment and Modernity: Towards a New Ecology*. London: Sage.
- Hajer, M. (2002). Discourse Analysis and the Study of Policy Making. *European Political Science*, 2 (1), 61-65.
- Hall, P. (1989). *The Political Power of Economic Ideas: Keynesianism across Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- Hall, P. (1993). Policy Paradigms, Social Learning and the State: The Case of Economic Policy Making in Britain. *Comparative Politics*, 25(3), 275-296.
- Hanneman, R.A. & Riddle, M. (2005). *Introduction to Social Network Methods*. Riverside, CA: University of California, Riverside (gepubliceerd in digitale vorm <http://faculty.ucr.edu/~hanneman/>).
- Kingdon, J. (1984). *Agendas, Alternatives, and Public Policies*. Boston, MA: Little, Brown.
- Kirchner, C. & Mohr, J.W. (2010). Meaning and Relations: An Introduction to the Study of Language, Discourse and Networks. *Poetics*, 38 (6), 555-567.
- Korsten, A. (2008). *Conceptualisering door framing*. [http://www.arnokorsten.nl/PDF/Beleid/Conceptualisering %20door %20framing.pdf](http://www.arnokorsten.nl/PDF/Beleid/Conceptualisering%20door%20framing.pdf).
- Laclau, E. & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and Socialist Strategy – Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.
- Langendijk, A. (2001). Regional Learning between Variation and Convergence: The Concept of “Mixed Land-Use” in Regional Spatial Planning in The Netherlands. *Canadian Journal of Regional Science*, XXIV (1), 135-152.
- Leifeld, P. (2012). *Discourse Network Analyzer Manual*, version 1.3.
- Leifeld, P. (2013). Reconceptualizing Major Policy Change in the Advocacy Coalition Framework. A Discourse Network Analysis of German Pension Politics. *The Policy Studies Journal*, 41 (1), 169-198.
- Leifeld, P. & Haunss, S. (2012). Political Discourse Networks and the Conflict over Software Patents in Europe. *European Journal of Political Research*, 51 (3), 382-409.
- Lenschow, A. & Zito, A.R. (1998). Blurring or Shifting of Policy Frames?: Institutionalization of the Economic-Environmental Policy Linkage in the European Community. *Governance; An International Journal of Policy and Administration*, 11 (4), 415-441.
- Linder, S. (1995). Contending Discourses in the Electric and Magnetic Fields Controversy: The Social Construction of EMF Risk as a Public Problem. *Policy Sciences*, 28 (2), 209-230.

- March, J.G. & Olsen, J.P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organisational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- McBeth, M.E. & Shanahan, E.A. (2005). The Science of Storytelling: Measuring Policy Beliefs in Greater Yellowstone. *Society and Natural Resources*, 18 (5), 413-429.
- Mische, A. (2011). Relational Sociology, Culture and Agency. In J. Scott & P.J. Carrington (Eds.), *The Sage Handbook of Social Network Analysis* (pp. 80-98). London: Sage.
- Muller, A. (te verschijnen 2014). Het meten van beleidscontroversie en polarisatie met discoursnetwerkanalyse: de case van het abortusdebat in de Belgische Kamer (1972-1990). *Sociologos. Tijdschrift voor Sociologie*, 35 (3).
- Neuendorf, K.A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Olick, J.K. & Levy, D. (1997). Collective Memory and Cultural Constraint: Holocaust Myth and Rationality in German Politics. *American Sociological Review*, 62 (6).
- Oosterwaal, A. & Torenvlied, R. (2010). Politics Divided from Society? Three Explanations for Trends in Societal and Political Polarisation in the Netherlands. *West European Politics*, 33 (2), 258-297.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons*. New York: Cambridge University Press.
- Peeters, T. (2005). Transporteurs: "Als dit ingevoerd wordt zullen we meer vrachtwagens moeten inzetten voor evenveel klanten". *De Morgen* 2 november, p. 7.
- Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94 (2), 251-268.
- Rein, M. & Schön, D. (1996). Frame-critical Policy Analysis and Frame-reflective Policy Practice. *Knowledge & Policy*, 9 (1), 85-105.
- Sabatier, P.A. (Ed.) (1999). *Theories of the Policy Process*. Oxford: Westview Press.
- Sabatier, P.A. (2000). Clear Enough to Be Wrong. *Journal of European Public Policy*, 7 (1), 134-140.
- Saldanha, J. (2013). *The Coding Manual for Qualitative Researchers*. London: Sage.
- Schmidt, V.A. (2002). *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Schmidt, V.A. (2010). Taking Ideas and Discourse Seriously: Explaining Change through Discursive Institutionalism as the Fourth "New Institutionalism". *European Political Science Review*, 2 (1), 1-25.
- Schön, D.A. & Rein, M. (1994). *Frame Reflection*. New York, NY: Basic Books.
- Sederberg, P.C. (1984). *The Politics of Meaning*. Tucson, Arizona: The University of Arizona Press.
- Szarka, J. (2004). Wind Power, Discourse Coalitions and Climate Change: Breaking the Stalemate? *European Environment*, 14 (6), 314-330.
- Throgmorton, J.A. (1992). Planning as Persuasive Storytelling about the Future: Negotiating an Electric Power Rate Settlement in Illinois. *Journal of Planning Education and Research*, 12 (1), 17-31.
- Torenvlied, R. & Haarhuis, C. (2008). Polarization and Policy Reform: Anti-Corruption Policymaking in Sub-Saharan Africa. *Journal of Peace Research*, 45 (2), 223-240.

- Vadapalli, S., Satyanarayana, V.R. & Kamamakar, K. (2006). *A Simple Yet Effective Data Clustering Algorithm*. Paper gepresenteerd op de Sixth International Congress on Data Mining, 18-22 december 2006, Hong Kong, p. 5.
- Van Aelst, P. & Bruyninckx, E. (1998). *Netwerkanalyse: 2 concrete toepassingen* (PSW Papers No. 8) (p. 38). Antwerpen: Universiteit Antwerpen, Faculteit Politieke en Sociale Wetenschappen.
- Van Der Kelen, L. (2005). Column. *Het Laatste Nieuws* 13 december, p. 2.
- Van Hulst, M.J. (2005). The Heart of the Matter: Decision Making Caught in Metaphors. Gepresenteerd bij ECPR Joint Sessions of Workshops.
- Verloo, M. (2005). Mainstreaming Gender Equality in Europe. A Critical Frame Analysis Approach. *The Greek Review of Social Research*, 117 (B'/2005), 11-34.
- Vlaams Parlement (2004). *Handelingen plenaire vergadering*. Zitting 2004-2005, 13 oktober 2004.
- Vlaams Parlement (2005a). *Handelingen plenaire vergadering*. Zitting 2004-2005, 22 juni 2005.
- Vlaams Parlement (2005b). *Hoorzitting; verslag namens de Commissie openbare werken, mobiliteit en energie, uitgebracht door Herman Lauwers*. Zitting 2005-2006, 20 december 2005.
- Vlaams Parlement (2006a). *Handelingen: commissievergadering Commissie voor openbare werken, mobiliteit en energie*. Zitting 2005-2006, 2 mei 2006.
- Vlaams Parlement (2006b). *Handelingen: plenaire vergadering*. Zitting 2005-2006, 28 mei 2006.
- Vlaams Parlement (2006c). *Handelingen: commissievergadering Commissie voor openbare werken, mobiliteit en energie*. Zitting 2005-2006, 27 juni 2006.
- Vlaams Parlement (2008a). *Handelingen: commissievergadering Commissie voor openbare werken, mobiliteit en energie*. Zitting 2007-2008, 15 januari 2008.
- Vlaams Parlement (2008b). *Handelingen: commissievergadering Commissie voor openbare werken, mobiliteit en energie*. Zitting 2008-2009, 21 oktober 2008.
- Wasserman, S. & Faust, K. (1994). *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.
- White, H., Thieman, M. & Bucholz, L. (2007). Networks and Meaning: Styles and Switchings. *Soziale Systeme*, 13 (1 + 2), 543-555.
- Yanow, D. (2000). *Conducting Interpretive Policy Analysis*. London: Sage.